

Յիրուշի հացով փոր չի կշտանայ:
Յունքը շինելու տեղ յանկն էլ ֆոռացրիր:
Շան հեղ հնգերացիր, փեղը ձեռնիցդ մի՛
ֆցի:
Շատ դադողին շալ շաքիֆ, ֆիչ դադողին
գառ շաքիֆ:
Շատ լսէ, ֆիչ խօսայ:
Շատ մի սիրի, ատէլ կայ, շատ մի ատի,
սիրել կայ:
Շիտագ խօսողի գդակը ծակ է:
Շունը շան միս չի ուտի:
Շունը շնից, էրկուսն էլ մէ տնից:
Որդեղ հաց՝ էնդեղ կաց:
Ոչ դու ինձի ասա ֆոռ, ոչ ես ֆեղի ասեմ
ֆաչալ:
Որդին էրթայ՝ հէրը հետը, դադը էրթայ՝
տէրը հետը:
Ուժովն անուժին կուտի:
Ուխտը հէճէլ ես՝ կուսէ կուս ես ման գա-
լիս:
Ուստայ էն է, օր գլուխն է էկի:
Ուրաֆն իրա կոթը չի տաշի:
Չւանի երգարն է լաւ, խօսկի՝ կառնը:
Պառաւը մեռաւ, տեղը լէնքաւ:
Պարտքը տալով, մեղքը լալով:
Ջաղացը ջուրը տարել է, չախչախկի էդ-
նա է ման գալիս:
Ջրի բերածը ջուրն էլ կը տանի:
Ջուն ասա՛ ու ջա՛ն լսէ:
Ջուր բնգնողը անձրէից չի վախենայ:
Սագն էնդեղ ածա, օր պար գալող բլնի:
Սար ու ձով, տէրտէրի փոր:
Սարը սարին չի հասնի, մարքը մարքուն
կը հասնի:
Սոխ ու հաց, սիրդդ բաց:
Սուտ ասողի լիզուն կառն է:
Սեւին սապոնն ինչ կօնի, խեւին՝ խրատը:
Վով կաշխատի, էն էլ կուտի:
Տանտիրոջը օրշնեա տէր չկայ:
Տէրդ մեռնի ֆաղցած գէլ, էշն էլ կէրար,
ֆուռագն էլ:
Տէրտէրն անկէլուն դօշաղ է, տալուն նա-
չաղ:
Տէրտէրն համիշա ձիքով գաթա չի ուտի:
Փող ունես, մարք ես, փող չունես, տարք
ես:

Փողը փող կաշխատի:
Փոքրած սատանէն լաւ է, ֆան անփորձ
հրեշտակը:
Փաղցածը էրգում հաց կը տէսնի, ծառա-
ւը՝ ջուր:
Փաղցր լիզուն օցին բընից կը հանի:
Փամու բերածը՝ ֆամին կը տանի:
Փանի լիզու գիդես, էնֆան մարք ես:
Փեղի կը տանեմ ծովը՝ ծաքաւ յետ կը
բերեմ:
Փեղի մէ ասեղ տուր, դրկիցիդ՝ մէ մա-
խաթ:
Փռն ինչ կուզի, էրկու յանկ:
Օնչով իրա բանին քքու չի ասի:
Օցը գլխից կապանեն:
Օցը դաղից կը փախչի, դաղը օձի բնի
առաջ կը բսնի:
Օցի խածածը ալա չընից կը վախենայ:
Փաղիւրի հալը փաղիւրը գիմանայ:

Չարմահալի ժողովրդական բանահիւ-
սութեան լաւագոյն ստեղծագործութիւն-
ներից են նաեւ առականերն ու անեկզոտ-
ները, որոնք նուրբ երգիծանքով պատկե-
րում են ժամանակի զեղջուկ ժողովրդի
բարքերն ու կենցաղային զձերը, ինչպէս
նաեւ իշխողների, պաշտօնեաների յոռի
յատկանիշները, նրանց ազահութիւնը,
կաշառակերութիւնը, խաբէրայութիւնը,
կնոջ ստրկական վիճակը, քահանայի տը-
ղիտութիւնը: Այդ առականերն ու անեկ-
զոտները պարզելով ժամանակի յետադէմ
ըմբռնումները եւ իրենց հիմքում ունե-
նալով բարոյական խրատներ, բովան-
դակութեամբ զբաւել են եւ կարգացում
են հետաքրքրութեամբ: Այնպէս մեծ տեղ
են զբաւում կենդանիները, պարոնն ու
ծառան, մարդն ու կինը, հարսն ու սկե-
ռուրը, վարդապետն ու տիրացուն, կի-
սաղարդէա քահանան, պղտհ եւ կաշառա-
կեր պաշտօնեան եւ այլ կերպարներ, ո-
րոնք զձուած են բաւական ցայտուն դոյ-
ներով: Ժողովրդական այդ անտիպ զբա-
ւանութեան պատկերը կը զձենք մի այլ
ուսումնասիրութեամբ:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՄԱՐԴՈՒՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

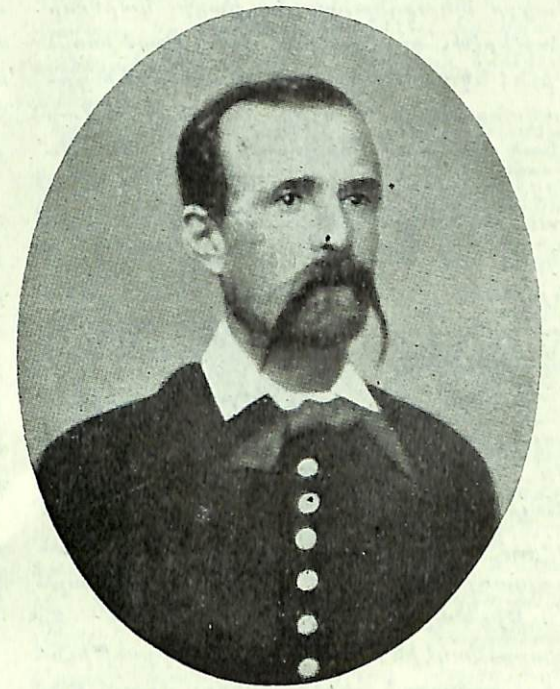
ԱՆՈՐ ՀԵՂԻՆԱԿԸ

Հունգարական զբաղանութեան զլուխ-
դործոցներէն մէկն է Էմէրիք Մատաչի
«Մարդուն ողբերգութիւնը», որով կրնայ
պարծիլ ո՛չ միայն Հունգար ազգը, այլ
նաեւ բոլոր մարդկութիւնը, որովհետեւ
այդ դործը նկատուած է միջազգային
զբաղանութեան արժէքաւոր երկերէն մէ-
կը. եւ ասիկա կը փաստեն բազմաթիւ լե-
զուներու թարգմանութիւնները եւ այդ
լեզուներով մէկէն աւելի կատարուած
հրատարակութիւնները:

Հունգարացի հայալէա ծանօթներուս
յորդորին վրայ՝ համարձակութիւն առի
թարգմանել այս զգուարին դործը, ճանչ-
ցնելու համար նաեւ հայ ընթերցասէր
հասարակութեան մէծ Հունգարացիին
մաքին թուիչքը եւ անոր մտածութեան
խորութիւնը:

Գործը աւելի լաւ հասկնալու համար՝
հարկաւոր է ճանչնալ հեղինակը:

Մատաչ ընտանիքը Հունգարական հին
ազնուական զերգաստաններէն էր, լաւ
ճանչցուած եւ հարստացած մանաւանդ
1500ի շրջանին՝ Մատաչիա թագաւորի
ժամանակ: Մատաչները անուն հանած
էին ո՛չ միայն իրենց հարստութեամբ, այլ
նաեւ մտաւորականներով, որոնք փայլած
են զբաղան եւ զիտական մարդերու մէջ.
աւոր ազգայնաց մըն է նաեւ ընտանեկան
զբաղարանի ձոխութիւնը, ուր բացի լա-
տիններէն եւ Հունգարերէն զրքերէ՝ մեծա-
թիւ էին նաեւ զերմաներէն, Փրանսերէն
եւ մինչեւ իսկ անգլիերէն լեզուով իմաս-
տասիրական եւ զբաղան զլուխ-դործոց-
ներ, ինչպէս նաեւ մասնագիտական զիր-
քեր, պատմական, աստղաբաշխական,

Հունգար բանաստեղծ՝ Էմէրիք Մատաչ
Imre Madách (1823-1864)

երկրագործական, եւն: Ընտանիքին կալ-
ուածը կը գտնուէր Նոկրատ գաւառին
մէջ, կեդրոն ունենալով Սթրեկովա գիւ-
ղը, ուր երկու զգեակ ալ ունէին, մէկը
հին, միւսը աւելի նոր:

Էմէրիք Մատաչ ծնած էր Սթրեկովա,
1823ի Յունուար 21ին: Հինգ եղբայրնե-
րուն միջինն էր, իսկ մանչերուն մէջ ե-
րկրորդը. ինքն էր մօրը նախատրամը,
ո՛չ լոկ որովհետեւ իր զաւակներուն մէջ
ամէնէն խոհունը, լուրջը եւ ուշիմն էր,
այլ նաեւ առողջութեամբ տկար ըլլալով,
մօրը հոգածութեան կարօտ էր. ինքն ալ

փոխադարձաբար բուռն սիրով մօրը կապուած էր: Հազիւ տասնամեայ՝ հօրմէն որը մնաց. մայրը, սակայն, խելացի եւ կորովի կին մը՝ կրցաւ ոչ միայն կալուածները լաւ մատակարարել եւ հողալ վաւակներուն նիւթականը, այլ նաեւ ջանաց տալ լաւ դաստիարակութիւն մը: Մատաշ ընտանիքին մէջ շատ աւելի կարեւորութիւն կը տրուէր կրթութեան՝ քան նիւթականին եւ արտաքինին: Տղաքը կատարած են իրենց ուսումնական ընթացքը առանձնաբար եւ բացի կարեւոր նիւթերէն, սորված են նաեւ երաժշտութիւն, նկարչութիւն, ու հետեւած են դերականութեան: Մայրը՝ Էմէրիքի համար պնած էր նաեւ ատաղձագործութեան ամբողջ սարք մըն ալ, ոչ միայն Փրանսական յեղափոխութենէ ետք՝ ազնուականներու սովորութեան նմանելու համար, այլ նաեւ յուսալով որ նիւթական աշխատանքը բարելաւէ իր զաւակին անկաշուն առողջութիւնը:

Դեռ պատանի՝ տան մէջ ձեռք զարկաւ եղբայրներուն հետ հրատարակելու թերթ մը, որուն ընթերցման ունկնդիրներն էին մայրը, քոյրերը եւ մերձաւոր ծանօթները: Թերթին գրութիւնները ոչ թէ զօսապատկաներու կամ տղայական գուարճութիւններու նկարագրութիւններ կը պարունակէին, այլ ուսումնասիրութիւններ՝ դանդաղ հեղինակներու վրայ: Թէեւ Էմէրիքը հանձար մը չէր, սակայն ուսումները փայլուն կերպով աւարտեց 1837ին: Յաջորդաբար ալ միշտ առաջին ելլող աշակերտներու թիւէն եղաւ:

Իմաստասիրութեան ընթացքը կատարելու համար զրկուեցաւ Պուտափեշթ՝ ուր միաժամանակ կը հսկէր նաեւ փոքր եղբայրներուն վրայ: Հոն ծանօթացաւ ուրիշ երիտասարդներու, որոնք յետոյ կարեւոր դէմքեր եղան Հունգարիոյ քաղաքական եւ գրական կեանքին մէջ. ինք անկեղծօրէն կապուեցաւ անոնց հետ, միասին յաճախելով գրական ակումբներ եւ թատերական ներկայացումներ: Բայց չուտով ներկայացումներէն ետ կեցաւ՝ մօրը հրահանգին վրայ, որ միշտ մտահոգ

էր անոր առողջութեան մասին, թէեւ ասով տուժեց Էմէրիքի զրական զարգացումը, որ շատ յայտնի կ'երեւի իր թատերական երկերուն մէջ:

Այս ժամանակամիջոցին կը հանդիպի իր ընկերներէն մէկուն քրոջը, որուն հանդէպ համակրութիւն մը ծայր կու տայ իր սրտին մէջ. իր առաջին սէրը... ու ասիկա առիթ կու տայ իր բանաստեղծական առաջին թոթովանքներուն. ասոնք հատորիկի մը մէջ ամփոփելով կը հրատարակէ՝ իր ընկերներուն բաժնելու համար, «Բնարական ծաղիկներ» տիտղոսով: Սոյն հատորիկը կը նուիրէ իր մօր, հրաժարելով իր առաջին սէրէն ալ՝ մօրը յորդորներուն անսալով:

Պուտափեշթէն հիւանդադին կը քաշուի Սթրեկովա, ապաքինելու համար: 1841ին կրնայ աւարտել օրէնսդիտութեան ընթացքը:

Մոռնալու համար իր առաջին սէրը եւ իր հիւանդութեան պատճառած նիւթական ու բարոյական նեղութիւնները, կը նետուի գրական ասպարէզին մէջ, գրելով մէկ քանի տրամներ. այսպէս Պարզ կատակ մըն է, Այր եւ կին, Անդրէաս Նափալի քագաւորը, Չափ վերջին օրերը, Մարիամ քագուհի. ասոնց նիւթերը (բացի Այր եւ կին թատերգութենէն, որու նիւթը առնուած է գեղարանութենէն, եւ գործող գլխաւոր հերոսը Հերակլէսն է) քաղած է ընդհանրապէս հունգարական պատմութենէն: Երիտասարդական այս գործերը թէեւ գրական կարեւոր արժէք մը չեն ներկայացներ, սակայն կը ծառայեն ճանչնալու իր վերելքի ճամբան: Ասոնցմէ ոչ մէկը իր կենդանութեան ժամանակ լոյս տեսած է:

Մինչ այս՝ յաջողութեամբ կը վերջացնէ նաեւ փաստաբանութեան ընթացքը եւ կ'արձանագրուի պաշտօնապէս փաստաբաններու Տոմարին մէջ եւ կ'ընտրուի պատուոյ քարտուղար իր զաւառին. գործօն քարտուղարի պաշտօնը կը ըստանձնէ իր նախորդին մահէն ետք, եւ այսպէս մուտք կը գործէ նաեւ քաղաքական կեանքին մէջ: Յաջորդաբար կ'ըն-

աւրուի նաեւ զաւառական դատաւոր եւ երեսփոխան:

Պաշտօնի բերումով փրեսպուրի երթալով՝ հոն դարձեալ կը հիւանդանայ, եւ այդ շրջանին կը կարգայ Փրանսական վէպեր ու կը սորվի նաեւ իտալերէն լեզուն: Փրեսպուրիի մէջ է որ կը ճանչնայ Օր. Եղիսարէթ Ֆրաթերը, զուարթաբարոյ բայց թեթեամիտ եւ չռայլ աղջիկ մը, որուն հետ կը պսակուի 1845ին, հաւառակ մօրը խորհուրդին:

Ամուսնութեան առաջին տարիները դափարական ըլլալու չափ հաճելի կ'անցնին, ու երեք զաւակներ կը ծնին: Սակայն չուտով կը սկսին անհամաձայնութիւնները, որովհետեւ կինը կը ճանճրանայ Սթրեկովայի միայնութենէն եւ շարունակական ծախքերու առիթ կը բանայ:

Մատաշի համար կը սկսին տառապանքի օրերը:

Վրայ կը հասնի 1848ի ազատագրութեան պատերազմը, որ՝ ինչպէս ծանօթ է, հունգարացիներուն համար աղետաբեր կ'ըլլայ: Հայրենասէրները կը ստիպուին փախչիլ, կամ բանտերու մէջ ու կախաղաններու վրայ վերջացնել իրենց կեանքը: Ինքը, հիւանդութեան պատճառով, չի կրնար գործօն կերպով մասնակցիլ կընդհանրական իր օգնութիւնն ու ձեռքէն եկած օժանդակութիւնը չի զլար հայրենասէրներուն: Մեծ քոյրը, անոր զաւակը եւ ամուսինը՝ փախուստի ժամանակ՝ կը խողովորուին ռումէն աւազակներէ, փոքր եղբայրներէն մէկը պատերազմին զոհ կ'երթայ, միւսն ալ փախուստական:

Այս դէպքերը չափազանց կը տխրեցնեն զինքը, յոռետես դարձնելով չափ, մանաւանդ անոնց հետ կար նաեւ ընտանեկան տպերձանկութիւնը, որով իր մտածութեան գլխաւոր նիւթը կը դառնայ մահը, սակայն ոչ դաժան, այլ միշտ նոր կեանքի մը ծնունդ տուող:

1852ին կը բանտարկուի՝ քաղաքական փախստական մը ասպնջականաւ ըլլալուն համար. տարի մը ամբողջ բանտին մէջ կը մնայ, ուր մինչեւ իսկ ծեծած են զին-

քը: Բանտէն ելլելէ ետք՝ դեռ երկար ժամանակ չի կրնար տուն դառնալ ու կը մընայ Պուտափեշթ, ըլլայ իր վատառողջութեան պատճառով, ըլլայ նաեւ քաղաքական արգելքներու համար: Մինչ այս՝ կինը ոչ միայն կարեկցութիւն ցոյց չի տար, այլ շարունակական դրամի խնդրանքով կը նեղէ զինքը, կը պարսաւէ կեսուրը, եւ ուրիշներու հետ չափազանց մտերմական յարաբերութիւններ կը մշակէ, այնքան որ Էմէրիք, տուն դառնալէն ետք, ամէն գայթակղութեան վերջ տալու համար, կը բաժնուի կնոջմէն, իր վրայ առնելով զաւակներու հոգն ու կրթութիւնը:

Այս երկար շրջանին՝ զրականութեամբ գրեթէ բնաւ չի գրաւիր, լոկ իր անձնական զգացումներն եւ օրուան դէպքերն են որ ազատ տաղաչափութեամբ ու օրապրութեան ձեւով գրի առած է:

Այս ցաւատանջ տարիներուն՝ դադափարը կ'ունենայ գրել քերթուած մը, կամ իր խօսքով՝ Ողբերգութիւն մը, որ իր գլխաւոր գործոցը պիտի ըլլար, եւ որուն խորագիրը կը զնէ յետոյ «Մարդուն ողբերգութիւնը»: Այս գործին գերակատարը պիտի ըլլար բովանդակ մարդկութիւնը: Կը սկսի գրել 1859ին ու կ'աւարտէ 1860ին: Տպագրութեամբ կը հրատարակուի 1862ին, ու յաջորդ տարին հարկաւոր կ'ըլլայ կատարել երկրորդ տպագրութիւն մը: «Մարդուն ողբերգութիւնը» գործով ոչ միայն Մատաշի անունը հանրածանօթ կը դառնայ, այլ անով ինքը կը մտնէ հունգար մեծագոյն զրողներու ցանկին մէջ:

Յաջողութիւնը կ'արժարժէ իր եռանդը՝ կրկին անգամ գրականութեան նուիրուելու, ու կը գրէ «Քաղաքակրթողը» երգիծական գրութիւնը, որուն մէջ կը ծաղրուի Աւստրիոյ բռնած քաղաքականութիւնը Հունգարիոյ հանդէպ, եւ «Մովսէս» անունով տրամբ. ասոնք ալ իր մահէն ետք միայն լոյս կը տեսնեն՝ երբ Մատաշի ամբողջական գործերը կը հրատարակուին: Դեռ ուրիշ աշխատանքներու ծրագիրներ ալ կը մշակէ, սակայն հիւանդութիւնը

Թույլ չի տար իրականացնելու, եւ կրկին կ'իյնայ անկողին, ուսկից այլեւս պիտի չհարենայ ելլել. կը վախճանի 1864ի Հոկտեմբեր 5ին, հաղիւ անցուցած իր կեանքին քառասունմէկերորդ տարին: Կը թաղուի իր զգեսակին մօտիկ մատրան մէջ, ուր ապա կը թաղուի նաեւ մայրը, որ կը մեռնի իրմէ շատ ետք, 95 տարեկան հասակին մէջ: Իր վաղաժամ կորուստը սուգի կը մատնէ Հունգարիան:

«ՄԱՐԴՈՒՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ»

Մատաջ «Մարդուն ողբերգութիւնը» աւարտելէ ետք՝ իր բարեկամներէն մէկուն յորդորին վրայ՝ կը զրկէ Յովհաննէս Արանիին, Ժամանակակից հունգարացի մեծագոյն զրադէտին, անոր զատաստանը առնելու համար: Արանի ոչ միայն լաւ, այլ նաեւ անաչառ եւ խիստ քննադատի համբաւը կը վայելէր: Ասիկա ողբերգական առաջին տողերը կարդալէ ետք՝ մէկը կը զնէ զրութիւնը, իբր ֆաուստի տըկար հետեւողութիւն մը: Ժամանակ անցնելէ յետոյ՝ հեղինակը պատասխան մը չընդունելով, բարեկամներու միջոցով կը յիշեցնէ Արանիի իր զործին հարցը: Արանի զարձեալ ձեռք կ'առնէ զործը, բայց աւելի առաջ տանելով ընթերցումը, ոչ միայն կը հաւնի, այլ մինչեւ իսկ կ'առաջարկէ Քիչֆալուտի զրական աղումը, որուն վարիչ անգամներէն մէկն էր, հրատարակել զործը ընկերութեան ծախսով: Առաջին քանի մը Տեսիլներն ալ կը կարգացունեն ընկերութեան անգամներու ներկայութեան, մեծ խանդավառութիւն ստեղծելով:

Սակայն Արանի այսչափով չի դոհանար. իր ընթերցման ժամանակ անգրագարձած թերութիւնները, բոլորն ալ լեզուական ու տաղաչափական, կ'անգրագարձէ հեղինակին, թելադրելով սրբազրութիւններ: Մատաջ խոնարհամտութեամբ կը խնդրէ Արանիէն՝ որ նա ինքը կատարէ այդ սրբազրութիւնները, որովհետեւ «Ես եթէ ուզեմ ալ՝ պիտի չկարենամ զայն ընել» կը զրէր անոր: Արանի,

հակառակ իր բազմաթիւ զրադումներուն, սիրով կը կատարէ սրբազրութիւնները, այսպէս տալով նաեւ աւելի սահուն ոճ եւ ծաղկած լեզու մը զործին. ու կը հրատարակուի:

«Մարդուն ողբերգութիւնը» կը բաղկանայ տասնեւհինգ Տեսիլներէ:

Գործողութիւնը կը սկսի երկնքի մէջ. ստեղծողործութիւնը աւարտած է, բոլոր հրեշտակներն ու հրեշտակապետները կ'երկրպագեն Աստուծոյ ու կը փառարանեն զինք, միայն Արուսեակն է որ կ'ըմբոստանայ, որուն համար կը մերժուի երկնքէն (Ա):

Արուսեակ վտարանդի՝ կը ծրագրէ Աստուծոյ զործը փճացնել, ապստամբեցնելով իր հետ նաեւ առաջին մարդկային զոյգը՝ Ադամն ու Եւան, ու կը խոստանայ անոնց՝ զիտութիւնն ու անմահութիւնը: Ասոնք տեղիք կու տան փորձողին ու կը ճաշակեն Գիտութեան ծառին պտուղէն, սակայն Քերորէ մը կ'արգիլէ անոնց՝ Կեանքի ծառին մօտենալ, եւ իրենք ալ կը վախճանին Դրախտէն (Բ):

Ադամ կ'որոնցնելով Դրախտին ապահովութիւնը՝ կը տանջուի իր ապագային զազաւարէն, ու կը թախանձէ Արուսեակը՝ իրեն պարզեւել խոստացած զիտութիւնը եւ ակնարկ մը տալ իր ապագային: Արուսեակ կը կատարէ իր խոստումը եւ Ադամի ու Եւայի վրայ քուն մը բերելով՝ երազին մէջ անոնց ցոյց կու տայ իրենց ապագան (Գ):

Յաջորդական տասնեւմէկ Տեսիլներուն մէջ, երազի ձեւի տակ, Արուսեակ կը ցուցնէ Ադամին՝ անոր ապագան, մարդկային մտքի եւ զազաւարականներու մեծագոյն եւ կարեւորագոյն դարադարձները, որոնց մէջ Ադամ՝ մերթ իբր դերակատար եւ մերթ իբր զիտող կ'անցնի: Նախ իբր Փարաւոն՝ փառքի հետամուտ է, որմէ յուսախար կը մնայ (Դ). ապա իբր Միլտիադէս՝ կը պայքարի ժողովուրդի ազատութեան եւ բարօրութեան համար, որմէ սակայն կը դաւաճանուի (Ե): Իբր հոստայեցի ինքզինքը կու տայ հաճոյքի եւ շուայտութեան, որ ի վերջոյ

զինքը չի դոհանար, այլ ընդհակառակն՝ նողկանք կը պատճառէ (Զ): Իբր Խաչակիւր ասպետ՝ կը պատերազմի կրօնքին համար, բայց կը տեսնէ կրօնական վէճերու ազդեցութիւնը արդիւնքները (Է): Քեփլերի զիմահին տակ՝ ուսման կը նուիրուի իբր միլիթարութիւն, սակայն ստիպուած է անոր ալ դաւել՝ պալատին հաճոյքը յաջողութեամբ (Ը): Երազին երկրորդ եւրոպ մը կը խառնուի, որուն մէջ Ադամ իբր Տանթոն, կը պայքարի ժողովուրդներու եզրայրակցութեան համար, սակայն իր ընկերները զինքը կը տապալեն (Թ): այս երկրորդ երազէն արթնցած, զարձեալ իբր Քեփլեր, կ'եռանդնալուէ իր աշակերտը՝ նետուելու բնութեան մէջ, ազատ ասպարէզ գտնելու համար (Ժ): Յետոյ Ադամ ինքզինք Լոնտոն կը գտնէ, ուր ազատ ասպարէզ կը ներկայանայ մըրցակցութեան, սակայն հոն ալ զօրաւորները կը ճնշեն տկարներուն վրայ (ԺԱ): Լոնտոնէն կ'անցնի այցելելու ապագայ չաղաքներէն մէկը. այլ եւս բոլոր աշխարհը մէկ հայրենիք է, չկան պատերազմներ, չկայ մըրցակցութիւն, եւ իբր զերիշխան կը տիրէ զիտութիւնը. սակայն հոս ալ չկայ զեղարուեստ, բանաստեղծութիւն եւ սէր (ԺԲ): Ադամ յուսահատ կ'ուզէ խոյս տալ երկրէն, ուր իր բոլոր զազաւարականները, որ զինքը կ'եռանդնաւորէին՝ խորտակուելու դատապարտուած են շարունակ: Արուսեակ զինք կը տանի տիեզերական միջոցին մէջ, սակայն հոն իրեն համար կեանք չկայ, ու կը վերադառնայ երկիր (ԺԳ): Հուսկ ներկայ կ'ըլլայ մարդկութեան վերջին օրերուն, մարդկութեան հոգեվարքին (ԺԴ):

Երազը կը վերջանայ. վերջին տեսիլին մէջ Ադամ արթնցած է եւ երազին ազդեցութեան տակ յուսահատ եւ Արուսեակէն մղուած՝ կ'ուզէ վերջ տալ իր զոյութեան, որով Աստուծոյ ծրագրերը պիտի չկարենայ իրագործուի: Արուսեակ իր նուիրատուին հասած կը կարծէ ինքզինքը: Սակայն կու գայ Եւա՝ իր մայրութիւնը աւետելու Ադամին: Ադամ կը խոնարհի Աստուծոյ առջեւ՝ որ զինքը կը քաջալի-

րէ չլքանիլ եւ կը յորդորէ միշտ պայքարիլ եւ յուսալ (ԺԵ):

Առաջին ակնարկին, Մատաջի այս զործը շատ յոռետես ըլլալ կը թուի, մարդուն բոլոր բարձր զազաւարականները դատապարտուած են խորտակուելու՝ կիրքերու եւ շահամոլութեան ճիրաններուն տակ: Սակայն պէտք չէ մոռնալ թէ այս ներկայացնելու կերպը՝ Արուսեակինն է, որ թէեւ յօժարակամ կը կատարէ Ադամի փափաքները, սակայն միշտ կ'աշխատի իր նպատակին հասնելու համար՝ Ադամը յուսահատութեան մէջ ձգել եւ Աստուծոյ զործը իր սաղմին մէջ սպաննել: Մինչ, իրականութեան մէջ, ճիշտ ասոր հակառակն է, որովհետեւ ամէն պարտութենէ ետք ալ միշտ յոյսը կը շողայ, միշտ նոր զազաւարականէ մը կը խանդավառուի:

Մատաջի գերակատարներն ալ շատ անգամ անուններ են որ զազաւարականներ կ'անձնաւորեն, որով կ'ընտրէ անձր եւ անունը, ոչ այնքան պատմական հաւատարմութեան համար, որքան զազաւար մը արթնցնելու համար, որուն համար հերոսը կը պայքարի, ինչպէս օր. Միլտիադէս ազատութեան ախոյեան մը, Տանկիէզ՝ իբր ասպետ, Քեփլեր՝ զիտականը, եւն. Նոյնը պէտք է ըսել նաեւ պատմական դրուագներուն համար ալ, որոնք զիտուած են իմաստասէրի մը աչքով, բայց զործածուած՝ բանաստեղծի մը ազատութեամբ: Յետոյ պէտք չէ երբեք մոռնալ թէ զէպերը նորանոր մարմնացումներ չեն, այլ լոկ անուրջ մը, որ կը պահէ իր երազային կերպարանքը, երեւումներով եւ յանկարծական փոփոխութիւններով: Սակայն, ո'չ Ադամ եւ ոչ ալ Արուսեակ կը կորսնցնեն իրենց անձնականութիւնը, եւ հակառակ զանազան կերպարանքներուն՝ միշտ զիտակից են իրենց ո'վ ըլլալուն եւ կը յիշեն անցեալը:

Մատաջ զրած չէ «Մարդուն ողբերգութիւնը» բեմերու վրայ ներկայացնելու համար, ինչպէս արդէն կը տեսնուի առաջին ակնարկէն իսկ, ըլլալ իր երկարութեան, ըլլալ բեմադրական զգուշութիւններուն համար. այնու հանդերձ,

արդէն իսկ 1883ին առաջին անգամ կը բեմադրուի բագմավիպ վերածումներով եւ յարմարացումներով, որով դործը ինքնին շատ տուժած է: Հակառակ այս բոլոր դժուարութիւններուն՝ մինչեւ այսօր Հոնկարիոյ մէջ արդէն 600 անգամէն աւելի ներկայացուած է բեմերու վրայ, աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ: Ներկայացումները Հոնկարիայէն անցած են նաեւ արտասահման՝ սկսելով Համպուր-կէն, 1892ին, եւ յաջորդաբար գրեթէ ամբողջ Եւրոպայի մեծագոյն բեմերը չըջած:

Թարգմանութիւններն ալ իրարու կը յաջորդեն. արդէն 1865ին գերմաներէնի կը թարգմանուի, որուն յաջորդաբար 20է աւելի նոր թարգմանութիւններ ալ կը հետեւին, միշտ գերմաներէն. իտալերէն 3 թարգմանութիւններ գոյութիւն ունին. թարգմանուած է նաեւ Ֆրանսերէնի, անգլիերէնի, հոլանտերէնի, ռուսերէնի, չեխերէնի, իսրայէլերէնի, սլովէներէնի, ռումաներէնի, լեհերէնի, պուլկարերէնի, ուքրայներէնի, սլովակերէնի, ճափոներէնի եւ մինչեւ իսկ մասեր մը լատիներէնի եւ եբրայեցերէնի:

Անոնք որ թարգմանութեամբ զբաղած են, գիտեն թէ գիւրին բան չէ գրական դործ մը այնպէս մը թարգմանել՝ որ ան ամէն կերպով համապատասխանէ բնագրին: Եթէ ուղենք իմաստին հաւատարիմ մնալ՝ կրնայ գրական գեղեցկութիւնը տուժել, մինչ եթէ շատ ուշադրութիւն դարձուի արտաքին ձեւին եւ տաղաչափութեան, կրնայ իմաստը տուժել: Ներկայ թարգմանութեան մէջ ջանացած եմ այս երկուքն ալ հաշտեցնել, հետեւելով հանդերձ տաղաչափական արուեստին, ուղած եմ մնալ հաւատարիմ նաեւ իմաստին: «Մարդուն ողբերգութիւնը» գրք-

ուած է մեծալերջ չափով (jambe), 4-4-3, 4-3-4, 3-4-4, կամ 3-3-4, 3-4-3, 4-3-3. սակայն, ինչ ինչ տեղեր, մանաւանդ խմբերգի մասերուն մէջ չափը կը փոխէ 4-4 կամ 5-4: Յանդերը, բացի խմբերգներէն, հազուադէպօրէն նոյն կը վերջանան. ընդհանրապէս ազատ յանդերով յօրինուած է: Թարգմանութեան մէջ որդեգրած եմ 4-4-3 չափը, որ աւելի մօտ է բնագրին, եւ հայկական տաղաչափութեան մէջ շատ դործածուած. իսկ ուր բնագիրը կը փոխէ չափը՝ ես ալ փոխած եմ, որ դործին ընթացքին պիտի տեսնուի. յանդերը բոլորովին ազատ թողած եմ: Թէեւ կարենալու համար հետեւիլ տաղաչափական օրէնքներուն, երբեմն բնագրէն աւելի կամ պակաս բառեր ստիպուած եղայ զնել, սակայն անոնք ալ այնպէս ընտրուած են՝ որ որեւէ կերպով բնագրին իմաստէն չհեռանան:

Կը յուսամ թէ ներկայ թարգմանութիւնս, իր թերութիւններով հանդերձ, ոչ միայն ընդունելութիւն գտնէ, այլ նաեւ հաճելի դառնայ մեր ազգին ընթերցասէր հասարակութեան:

Հուսկ ուրեմն, ջերմագին շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ զիս քաջալերողներուն, ինծի ճշմարտագույն միաբանակից Հայրերուն եւ մասնաւորապէս Տիար Պօղոս Սարմաշիի, որ ոչ միայն յորդորէ եղաւ ինծի այս դործին ձեռնարկելու, այլ նաեւ ուսումնասիրական ընտիր երկերու առաքումով՝ մեծապէս օգտակար հանդիսացաւ լաւագոյն կերպով թափանցելու հեղինակին մտքին մէջ, որով եւ լաւագոյն կերպով հայացնելու այս վսեմ դործը:

Թարգմանիչը

ՄԱՐԴՈՒՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

ՏԵՍԻԼ Ա.

Երկնքի մէջ. Տէրը գահին վրայ բագմած է եւ փառքով շրջապատուած: Հրեշտակներու գունդերը ծնրադիր են իր առջեւ: Գահին քով կանգնած են չորս Հրեշտակապետները: Սաստիկ լոյս:

ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒ ՊԱՐԸ

Փառք ի բարձունս եւ օրհնութիւն Աստուծոյ,
Զինքը զովեն երկիր, երկինք անսահման,
Որ գոյացուց իր մէկ խօսքով ամէն բան՝
Եւ կախուած է դարձեալ վախճանն ակնարկէն:
Նա վայելքի լրումն է, սթին, գիտութեան,
Մեղի բաժին՝ ստուերն է սփռուած լոկ մեր վրայ,
Պաշտենք զինքը փոխան անհուն այս շնորհին՝
Որ մեզ հաղորդ բրաւ այսպէս իր լոյսին:
Մարմին առաւ յաւերժական զազափարն,
Կատարուած է ըստեղծումն արդ, աւասիկ.
Տէրն ամէնքէն, որոնց շունչ է պարզեւեր,
Պատուանդանին արժանի տուրք կը սպասէ:

ՏԵՐԸ

Կատարուած է դործըս, այո՛, հոյակապ:
Կը դառնայ սարքն ու կը հանդէի Արարիչն.
Պիտ՝ հոլովութի առանցքին վրայ բիւր դարեր,
Մինչեւ անիւ մը պէտք ըլլայ նորոգել:
Աշխարհներուս, օ՛ն, արդ, պաշտպան ոգիներ,
Ըսկըսեցէք ասպարէզներն ձեր անվերջ.
Տեսնելով ձեզ անգամ մըն ալ ես հրճուիմ,
Մինչ զգըրգիւնով անցնիք դահիս առջեւէն:

(Աստղերու պաշտպան ոգիները՝ զանազան մեծութեամբ ու գոյներով միակ կամ գոյգ աստղեր, գիսաւորներ ու միգամածներ գլորելով կը սուրան գահին առջեւէն: Երկնային շրջանակներու մեղմ երաժշտութիւնը կը լսուի):

ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒ ՊԱՐԸ

Ի՞նչ բոցեղէն դունտ կը դիմէ՝
Ինքնիր լոյսէն հըպարտացած.
Մինչ աստղերու հոյլին մանրիկ
Կ'արբանեկէ անդիտակից: